

САМОПРЕДСТАВНИЦТВО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В СУДІ ЗГІДНО ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Кондрат'єва Л. А.,

*к.ю.н., доц. кафедри процесуального права
юридичного факультету Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
l.kondratyeva@chnu.edu.ua*

Кондрат'єва Л. А. Самопредставництво юридичних осіб в суді згідно чинного законодавства

Стаття присвячена дослідженню інституту представництва в суді, зокрема самопредставництву юридичних осіб. Ця проблема стала актуальною у зв'язку зі внесеними до Конституції України, згідно з якими було введено так звану «адвокатську монополію». Такі зміни передбачали здійснення представництва в судах виключно адвокатами, за винятком справ, перелічених в статті 131-2 Конституції України. Водночас фізичні та юридичні особи можуть представляти себе в суді самостійно. Для цього в процесуальне законодавство вводиться термін «самопредставництво», тобто представництво відмінне від представництва адвокатом. Поняття «самопредставництво» закріплене в процесуальних кодексах: у ЦПК (ст. 58); ГПК (ст. 56); КАС (ст. 55). З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення» від 18.12.2019 р. №390-ІХ значно розширено коло осіб, які можуть представляти юридичну особу в порядку самопредставництва. На думку автора, така законодавча позиція закріплює право представляти юридичну особу в суді не тільки керівнику або члену виконавчого органу юридичної особи, а й особам, які перебувають з нею в трудових правовідносинах. Автор вважає, що незважаючи на правову визначеність норм Закону №390-ІХ, в ньому відсутній повний перелік осіб, які можуть здійснювати «самопредставництво» юридичної особи та не встановлений перелік документів, які необхідно подати особі до суду. Автором статті висловлюється думка щодо того, якими документами можуть бути підтверджені повноваження особи, що здійснює самопредставництво юридичної особи. На думку автора, самопредставництво юридичної особи передбачає залучення як її представника особи, яка має безпосереднє відношення до юридичної особи, а її повноваження вже передбачені внутрішніми документами, зокрема трудовим договором (наприклад, юрисконсультами). Щодо представництва юридичної особи адвокатом, то воно виникає на підставі довіреності. Також автор статті нагадує, що особиста участь у справі особи, яка здійснює самопредставництво юридичної особи, не позбавляє юридичну особу права мати в цій справі представника, тобто адвоката.

Ключові слова: представництво в суді, правова природа представництва, правнича допомога, самопредставництво юридичної особи, адвокат, повноваження представника, довіреність, ордер.

Kondratyeva L.A. Self-representation of the legal entity in court in accordance with the existing legislation

The article is dedicated to the research of the institution of representation in courts, in particular self-representation of the legal entity. This problem has become relevant in connection with the changes in the Constitution of Ukraine under which was introduced so-called monopoly of the attorney. Such changes provide for representation in court solely by attorneys except cases listed in articles 131-2 Constitution of Ukraine. At the same time physical persons and the legal entities can represent themselves independently. To that end in the procedural law introduces the concept of self-representation that is the representation different from the attorney representation. The concept of self-representation is enshrined in code of civil procedure art.58, code of commercial procedure art. 56, administrative code art. 55. With the promulgation of Law of Ukraine "On the amendment of some legal acts of Ukraine regarding expansion of possibilities of self-representation in court of the public bodies, authorities of the Autonomous Republic of Crimea, local authorities, other legal entities regardless of the order of creation" dated December 18, 2019 №390-IX significantly expanded circle of persons that can represent legal entity in accordance

with the self-representation. According to the author such legislative position establishes the right to represent legal entity in the court not only by the director or by member of the Executive Committee of the legal entity but also by the people who are in an employment relationship. The author considers despite the legal certainty of the norms of Law №390-IX it contains no complete list of persons that can undertake self-representation and the complete list of required documents that is necessary to provide the court. The author suggests which documents can confirm the authorization of the person that exercise self-representation of the legal entity. According to the author self-representation of the legal entity includes participation of the representative of the legal entity which has direct relationship to the legal entity and its powers already exist by internal documents in particular by labor contract. Regarding the attorney representation of the legal entity it arises by force of power of attorney. The author also claims that personal participation in the proceedings which provides self-representation of the legal entity doesn't waive the right of the legal entity to have the representative in the case i.e. the attorney.

Keywords: representation in court, legal nature of representation, legal assistance, self-representation of the legal entity, attorney, power of attorney, authorization.

Постановка проблеми. Конституція України закріплює за фізичними та юридичними особами право на правничу допомогу при зверненні до суду за захистом (ст. 59). Це конституційне положення знайшло відображення в статті 4 ЦПК, згідно з яким кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПК, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів (ч.1) та ст.15 ЦПК, відповідно до яких учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. Вказана стаття конкретизує суб'єкта надання правничої допомоги, який і здійснює представництво у суді, зокрема, це адвокат, який надає професійну правничу допомогу. Представництво в суді може здійснюватись також законними представниками особи (ст. 59 ЦПК), а також іншими особами під час розгляду спорів, що виникають з трудових правовідносин, а також в справах у малозначних спорах (ч. 2 ст. 60 ЦПК).

Стан опрацювання цієї проблематики. Питання дослідження правових проблем інституту процесуального представництва у правовій науці розглядалися в наукових працях Л. М. Баранової, Д. В. Бобрової, Т. В. Варфоломеєвої, А. М. Васильєва, Д. П. Ватмана, О. М. Вінник, В. С. Гопанчука, М. А. Гурвича, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, Є. Г. Дріжчаної, В. І. Кисіля, К. І. Комісарова, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця, Р. А. Майданика, І. І. Мельникова, І. А. Павлуника О. А. Підпригори, Я. А. Розенберга, З. В. Ромовської, І. В. Спасибо-Фатєєвої, А. Л. Ткачука, М. К. Треушнікова, С. Я. Фурси, О. Є. Харитонова, Н. М. Хуторян, Д. М. Чечота, М. С. Шакарян, Я. М. Шевченко, В. М. Шерстюка, М. Й. Штефана, В. С. Щербини та ін. Разом із тим, з огляду на перманентний характер новелізації процесуального законодавства та невеликий обсяг судової практики, відсутності чітких роз'яснень і правових позицій вищих судових інстанцій, не втрачає своєї актуальності проблема судового представництва, зокрема самопредставництва юридичних осіб, яка сьогодні досить гостро постала в процесуальних галузях права.

Мета статті полягає у з'ясуванні проблем, пов'язаних із представництвом у судах прав та інтересів юридичних осіб, зокрема здійснення самопредставництва юридичної особи.

Виклад основного матеріалу. В науці цивільного процесуального права існують різні погляди щодо розуміння поняття процесуального представництва, яке визначається як система процесуальних дій, що здійснюються в суді, і як окреме правовідношення, і як правовий інститут. Так, наприклад, С. Я. Фурса та В. І. Тертишников розглядають представництво як правовідносини, в яких одна особа (представник) виконує на підставі повноваження процесуальні дії в цивільному судочинстві в інтересах іншої особи, в результаті чого виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків [13]. Натомість С. В. Васильєв, вважає, що цивільне процесуальне представництво – це форма надання правової допомоги представником іншій особі [1]. Представництво в цивільному процесі як процесуальну діяльність, що породжує цивільні процесуальні відносини між представником і судом з метою захисту прав та інтересів особи, яку представляють, розглядає Ю. С. Червоний [14]. Існує також думка, згідно з якою процесуальна діяльність не може вважатися ключовою ознакою процесуального представництва, оскільки в ньому взаємодіє низка як процесуальних, так і матеріальних прав і обов'язків, які мають здійснювати довіритель та представник [15]. Справедливим є твердження Н. В. Волкової, згідно з яким процесуальне представництво слід розглядати як самостійний правовий інститут, який включає систему правових норм, покликаних регламентувати відносини, що виникають між довірителем та представником у процесі здійснення останнім юридично значимих дій, спрямованих на реалізацію й захист прав та законних інтересів довірителя [3, с. 391-401]. З наведених вище науково обґрунтованих точок зору та керуючись чинним законодавством можна визначити мету процесуального представництва. Так, метою процесуального представництва є надання правничої допомоги учасникам справи, які бажають отримати кваліфіковану правничу допомогу, а також забезпечення дотримання засад змагальності

при здійсненні судочинства у цивільних справах, учасниками яких є особи, які не мають повної цивільної дієздатності, визнані недієздатними або дієздатність яких обмежена. Аналізуючи правову природу процесуального представництва, слід зазначити, що правовідносини, що виникають між особою, яку представляють (довірителем), та представником, який здійснює представництво, а також між представником та судом, що здійснює правосуддя, носять різний галузевий характер. В першому випадку такі правовідносини носять матеріально-правовий характер та регулюються нормами цивільного, сімейного, трудового, житлового права. Ці відносини базуються на довіреності, в переважній більшості нотаріально посвідчені. Правовідносини між судом та представником виникають з приводу розгляду та вирішення цивільної справи в суді та регулюються нормами цивільного процесуального права. Інакше кажучи, представництво в суді – це правовідносини, в яких представник здійснює процесуальні дії від імені та в інтересах особи, учасника справи, з метою захисту її прав та інтересів при здійсненні правосуддя, чим сприяє суду у вирішенні справи та ухваленні законного та обґрунтованого рішення.

В 2016 році Верховна Рада України внесла зміни до Конституції України, згідно з якими було введено так звану «адвокатську монополію». Ці зміни передбачали здійснення представництва в судах виключно адвокатами, за винятком справ, перелічених в статті 131-2 Конституції України [8]. Як бачимо, Конституція України закріплює виключне право адвокатів на представництво інтересів особи в суді. Водночас фізичні та юридичні особи можуть представляти себе в суді самостійно. Поняття «самопредставництво» закріплене в процесуальних кодексах: у ЦПК (ст. 58) [16]; ГПК (ст. 56) [4]; КАС (ст. 55) [7]. Аналізуючи вказані процесуальні норми, можна стверджувати, що самопредставництво – це самостійна участь особи (фізичної чи юридичної) в судовому процесі, який ведеться від її імені та в її інтересах.

Якщо самопредставництво фізичної особи не викликає будь-яких дискусійних моментів, то щодо представництва юридичних осіб виникає безліч запитань з огляду на прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення» від 18.12.2019 р. № 390-IX [6]. Вказаним законом значно розширено перелік осіб, які можуть представляти юридичну особу в порядку самопредставництва. В цьому контексті правомірно виникає питання, як співвідносяться між собою поняття «самопредставництво» та «представництво за довіреністю». У висновку Конституційного Суду України у справі № 2-248/2019 (5580/19) від 31.10.2019 року (п.2.2.1) зазначається, що: «поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді». Надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість представництво особи у суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом» [2]. Підтримує таку позицію Суду, але висловлює щодо цього висновку окрему думку, суддя Конституційного Суду України М. І. Мельник, який детальніше розглядає норму статті 59 Конституції України. Так, на його думку, «у розумінні статті 59 Основного Закону України конституційне право на професійну правничу допомогу не вичерпується єдиним можливим засобом його реалізації у виді надання такої допомоги виключно адвокатом і не виключає інших ефективних засобів здійснення цього права, у тому числі надання правничої допомоги іншими особами, які мають необхідний рівень юридичних знань та практичних навиків у сфері юриспруденції, – професійними правниками» [9]. Таке розуміння правничої допомоги суттєво підвищує конституційні гарантії захисту прав людини.

Аналіз першої частини статті 131-2 Конституції України та статті 59 Конституції дозволяє припустити, що в них міститься гарантія участі адвоката у наданні правничої допомоги особі з метою забезпечення її доступу до правосуддя. Так, Верховний Суд (справа № 260/988/18) констатував, що представництво юридичної особи виражається через доручення та видачу довіреності на вчинення процесуальних дій. Щодо самопредставництва юридичних осіб, то воно здійснюється на підставі внутрішніх документів юридичної особи таких як положення, статут, трудовий договір тощо. Отже, це різні поняття. Головна відмінність між цими поняттями полягає в тому, хто і на підставі якого документа здійснює представництво в суді. За самопредставництва відбувається залучення особи, яка має безпосереднє відношення до юридичної особи, а її повноваження вже передбачені внутрішніми документами, зокрема трудовим договором. Щодо представництва, то воно виникає з моменту залучення іншої третьої особи, яка діє в процесі на підставі довіреності.

Щодо органів державної влади та органів місцевого самоврядування, то законодавець чітко вказує на те, хто може їх представляти в суді. Так, держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада беруть участь у справі через відповідний орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування), або через представника (ч. 4 ст. 58 ЦПК) ч. 4 ст. 58 в редакції Закону № 390-IX від 18.12.2019).

Отже, представляти інтереси юридичної особи в межах господарського, цивільного та адміністративного процесу може будь-який співробітник підприємства (як державної, так і приватної форми власності). Окрім керівника підприємства і членів виконавчого органу (наприклад, це може бути виконавчий директор, фінансовий директор, бухгалтер із претензійної роботи) інтереси юридичної особи можуть представляти ще й інші уповноважені особи відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) тощо. Таким чином, фактично надане право на представництво в суді штатним юристам, оскільки такі особи не повинні мати свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю. Разом із тим, досі є чинною норма Конституції щодо представництва в судах виключно адвокатами. Прийняття Закону від 18.12.19, наявного висновку Конституційного Суду України у справі № 2-248/2019 (5580/19) від 31.10.2019 року (п.2.2.1), на нашу думку, ставить під сумнів подальше існування «адвокатської монополії». Підставою так вважати може слугувати те, що 14 січня 2021 року Верховна Рада України попередньо схвалила законопроект № 1013 про скасування норми щодо адвокатської монополії в Конституції України, в якому передбачається, що участь адвоката є обов'язковою у здійсненні захисту особи від кримінального обвинувачення. Незважаючи на правову визначеність норм Закону №390-1X, в ньому відсутній повний перелік осіб, які можуть здійснювати «самопредставництво» юридичної особи та не встановлений перелік документів, які необхідно подати особі до суду, щоб позов чи будь-який процесуальний документ був прийнятий судом; та підтвердити право на здійснення такого представництва з метою запобігання необгрунтованій відмові суду щодо можливості представляти інтереси юридичної особи.

З огляду на вказане вище, слід звернути увагу на те, що процесуальне законодавство закріплює поділ процесуального представництва юридичної особи на дві категорії: 1) «самопредставництво юридичної особи» – юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту); 2) представництво юридичної особи представником (адвокатом), уповноваженого діяти в процесі на підставі довіреності чи ордеру, виданих згідно договору про надання правничої допомоги. Так, у постанові в господарській справі № 916/914/19 [10] пояснюється, що належним і достатнім доказом на підтвердження повноважень на представництво для адвоката є довіреність або ордер. Інакше кажучи, повноваження представника на подання та підписання позову підтверджують: 1) договір про надання правничої допомоги, підписаний з керівником юридичної особи; 2) ордер [5]. У своїй постанові від 5.06.2019 року Велика Палата Верховного Суду вказала, що в ордері має бути зазначена конкретна назва суду, в якому адвокат надає правову допомогу. Проте восьмеро суддів Великої Палати виклали окрему думку щодо правил заповнення ордеру на надання правової допомоги, оскільки вважають, що в ордері достатньо вказати «орган державної влади» [11].

Висновки. Виходячи із викладеного вище, не може бути допущений до судового розгляду самопредставник, який на підтвердження своїх повноважень надає довіреність, адже цим документом можуть бути підтверджені лише повноваження адвоката. З іншого боку, юридична особа може бути представлена юрисконсультом, який працює згідно штатного розкладу на підставі трудового договору або контракту, для цього не потрібно отримувати свідоцтво на зайняття адвокатською діяльністю. Саме така вимога часто була підставою для повернення або залишення без руху процесуальних документів судом. Так, суддя Касаційного адміністративного суду повернув скаргу особі, яка намагалась підтвердити свої повноваження довіреністю. В ухвалі від 3 лютого у справі № 160/6823/19 суддя зазначив, що особа може діяти в порядку самопредставництва тільки у випадках, якщо в законі, положенні чи трудовому договорі визначене право діяти від імені юридичної особи (суб'єкта владних повноважень) без додаткового уповноваження [12].

Разом із тим, процесуальне законодавство не містить чіткої вказівки щодо підтвердження повноважень особи на самопредставництво юридичної особи, а судова практика в цьому питанні тільки починає формуватися, проте загальні норми (ст. 60 ГПК України, ст. 62 ЦПК України, ст. 59 КАС України) передбачають підтвердження повноважень представника на підставі довіреності. Отже, остаточно невирішеним є питання щодо того, якими документами можуть бути підтверджені повноваження особи, що здійснює самопредставництво юридичної особи. З метою запобігання відмові суду в допущенні осіб, які перебувають в трудових правовідносинах з юридичною особою, до здійснення самопредставництва цієї особи або самопредставника юридичної особи допустили до участі в судовому засіданні, необхідно, на нашу думку, подати такі документи:

1. Наказ про прийняття на роботу, трудовий договір, в яких відображається займана посада особи. В трудовому договорі повинно бути зазначено положення, згідно з яким особа займаючи посаду юрисконсульта, наділена повноваженнями на представництво інтересів юридичної особи в суді. Відсутність відповідних положень в трудовому договорі є підставою для відмови в допуску до розгляду справи.

2. Докази, що підтверджують посаду особи та обсяг її повноважень. Ними можуть бути: статут, положення, трудовий договір (контракт).

Крім того, слід пам'ятати, що особиста участь у справі особи, яка здійснює самопредставництво юридичної особи, не позбавляє юридичну особу права мати в цій справі представника, тобто адвоката.

Список використаних джерел:

1. Васильев С. В. Цивільний процес України : навч. посіб. Х. : Еспада, 2019. 456 с.
2. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31.10.2019 у справі № 2-248/2019 (5580/19) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19#Text>
3. Волкова Н.В. Представництво в цивільному процесі: поняття, мета та завдання // Актуальні проблеми держави і права. К.: 2011. Вип.58. С.397-401
4. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-X11 (Редакція станом на 16.08.2020). Київ: Нотіс. 2020. 196 с.
5. Гудима Д. Представництво у суді: підтвердження повноважень адвоката у господарському, цивільному й адміністративному судочинстві URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Gudima_predstavn_u_sudi.pdf
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх утворення: Закон України від 18 грудня 2019 р. №390-IX // Відомості Верховної Ради України. 2020. № 15. ст. 95
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV (Редакція закону від 15.12.2017 URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t05_2747?ed=2020_01_01
8. Конституція України: офіційний текст. Київ: КМ, 2019. 96 с.
9. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019 URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/mykola-melnyk-konstytutsiyane-peredbachaye-monopoliyi-advokativ-na-nadannya-pravnychoyi-dopomogy>
10. Постанова від 13.09.2019 № 916/914/19 Верховний Суд. Касаційний господарський суд: URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/84214613>
11. Практика Верховного Суду за червень 2019 року URL <https://taxlink.ua/ua/court/postanova-verhovnogo-sudu-vid-05062019-roku-u-spravi-908156818/>
12. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 3 лютого у справі № 160/6823/19 URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/87363581>
13. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006. 420 с.
14. Червоний Ю.С. Цивільний процес України : підручник К. : Істина, 2007. 392 с.
15. Фурса С.Я. Цивільний процес України. Академічний курс К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2009. 848 с.
16. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон Унраїни від 18.03.2004 №1618-IV (Редакція станом на 13.08.2020) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>